

Les exposicions temporals com a paradoxa de la conservació

La presència de conservadors a les empreses de transport d'obres d'art és una garantia de qualitat en el servei. Dues diplomades de l'ESCRBCC, Laia Callejà, des del departament de coordinació, i Elisabeth Blanco, des de la supervisió a sales, han participat en la difusió de l'art organitzant exposicions temporals per a Manterola D.A.S.A.

Laia Callejà Galera i Elisabeth Blanco Gracia. Diplomades en Conservació i Restauració de Document Gràfic per l'ESCRBCC. laiamailmix@mixmail.com, lis@menta.net

Avui en dia els museus porten a terme exposicions temporals amb la finalitat de promoure el patrimoni cultural, per tal d'arribar a un públic més ampli. A la vegada, aquests organismes culturals adquireixen prestigi i donen a conèixer la col·lecció permanent que constitueix part del fons del museu.

El concepte d'una exposició, així com la recerca del material que li donarà forma, comença a preparar-se dos o tres anys abans del dia de la inauguració.

El projecte va adquirint forma a mans dels comissaris, creant un fil conductor entre les peces que finalment formaran part de la mostra visual històrico-artística. És quan els departaments de registre van tancant les negociacions de préstec amb les diferents institucions.

INTERRELACIÓ ENTRE ELS MUSEUS I L'EMPRESA DE TRANSPORT: COORDINACIÓ

En aquest llarg procés es genera molta documentació entre l'entitat organitzadora que acollirà l'exposició i els prestadors de les obres que participaran a la mostra. Aquesta documentació reuneix totes les premisses fonamentals pel moviment de les peces. Inclou *contractes de préstec*¹ de les institucions prestadores, contractes amb els *correus* de cada institució, emissió d'assegurances, paràmetres mediambientals idonis...

Qualsevol moviment de peces per a una exposició (sigui *concentració* de peces, *dispersió* o *itinerància*), requereix una intensa tasca per part de diferents empreses que s'ocupin del desplaçament, manipulació i ubicació final. És en aquest moment quan la institució organitzadora assigna l'empresa encarregada del transport, muntatge i instal·lació de les peces. Aquest transport implica una *mobilització de recursos humans i tècnics considerables* durant un mes i mig abans de la inauguració: coordinació burocràtica, logística de transport, disseny i construcció d'embalatges, recepció d'obres, muntatge a les sales expositives i instal·lació als espais ideats. Totes aquestes activitats formen part d'una cadena que ha d'anar molt ben coordinada per tal d'evitar qualsevol risc que pugui danyar les obres i objectes artístics. La infraestructura de les empreses de transport d'obres d'art donen cada cop més l'opció que una mateixa empresa vetlli per

la integritat de les obres *clau a clau*. Per exemple, des del moment que es despenja un quadre de l'emplaçament del prestador fins a ser penjat a la nova ubicació temporal.

Es realitzen un seguit de tràmits burocràtics i preparació documental per tal que les peces puguin ser transportades: assegurances, permisos d'importació/exportació, llicències de comerç, tràmits duaners, contractació d'escortes públiques o privades, organització de calendaris de recollida de les peces a nivell nacional i internacional, disseny de rutes de viatges per als *correus*, recepció de caixes amb obres a l'aeroport... Aquesta burocràcia varia en funció de si l'exposició se celebra dins l'àmbit nacional o fora de l'estat, i si aquestes peces tenen com a destí final un país de la Unió Europea o no.

Es produeix un curt període de confirmació i especificació de dades als prestadors sobre les obres prestades, les seves dimensions i pesos exactes. Aquestes dades influiran en la confecció d'embalatges, personal designat per al transport, i personal i material necessari per a la instal·lació de les peces. És per això que mitjançant una inspecció ocular *in situ* podem contrastar aquestes dades i evitar errors en cadena. A més, cal tenir en compte les particularitats que cada prestador exigeix en la realització dels embalatges. Alguns museus determinen, fins i tot, els materials i el color amb el que han d'anar pintades les seves caixes, sovint essencial per a una ràpida detecció visual en grans muntatges (vegeu la fotografia 1).

Les peces poden arribar per via terrestre, aèria o marítima. Sovint són lliurades directament a les sales on es realitza l'exposició, però poden ser temporalment emmagatzemades a les cambres de seguretat de la nostra companyia o al dipòsit de la institució fins al lliurament definitiu. Dins d'aquestes cambres es porta un control exhaustiu d'humitat i temperatura, evitant variacions sobtades durant tota la seva estada fora del museu, dipòsit, sala d'exposició... sense oblidar que, durant el transport, també es controlen aquests paràmetres mitjançant sistemes de climatització *Thermo King*[®].

També es realitzen, de forma periòdica, controls de l'estat de conservació de les peces emmagatzemades.

MANIPULACIÓ DE L'OBRA AL MUSEU: REGISTRE-CONSERVACIÓ

El personal de supervisió de l'empresa de transport realitza una important tasca durant l'arribada de caixes al lloc de l'exposició, detallant-ne les característiques dels embalatges i registrant les

peces que contenen. Aquesta tasca és realitzada pels *registers* dels museus i/o de la nostra empresa de transport.

La majoria de peces arriben en caixes de fusta, contramarcs o embalatges de protecció tous. Tots aquests embalatges vénen identificats amb una numeració que indica l'origen de la caixa, les peces que contenen i el destinatari.

Els materials per a la construcció dels embalatges compleixen les característiques de neutralitat i són innocus. Cal ser conscients que aquests embalatges estan pensats per ser temporals i no permeten mantenir les obres durant grans períodes de temps, sense cap tipus de control periòdic.

Principalment, els materials que s'utilitzen per confeccionar els embalatges consten de característiques molt específiques que fan que, conjuntament, garanteixin la conservació de les obres:

- esmorteïdor de cops i vibracions.
- aïllant tèrmic, acústic i a l'aigua.
- antiestàtic.
- pH neutre.
- superfícies llises i que no erosionin la peça que embolcallen.

Bàsicament són espumes de polietilè, poliuretà i poliestirè, que reben els noms comercials de Plastazote® i Glascofoam®, i que juguen amb diferents gruixos i densitats per tal d'oferir un ventall adequat de protecció, resistència i esmorteïment de vibracions i cops, depenent de la peça que s'ha embalar (fragilitat, pes, particularitats, etc.).

En aquests embalatges es poden afegir sistemes de control, segons els requeriments dels museus prestadors, com detectors de canvi de posició, detectors de xocs, *data loggers*, etc.

El disseny de cada caixa ve determinat per les exigències dels prestadors, així com de les mateixes peces. Per exemple, els pastels o carbonets sobre paper, essent una tècnica pulverulenta, estan exposats a un possible despreniment, fent que aquestes peces hagin de viatjar planes. Per tant, el disseny i construcció de la caixa es farà pensant en aquestes característiques.

Un cop les obres s'han lliurat, passen un període d'adaptació a la reserva del museu. Posteriorment, es desembalen sota la supervisió dels *correus* i de l'equip de conservadors proposat pel museu, que realitza un informe de l'estat de conservació en què ha arribat la peça. Tots aquests informes d'embalatges i estat de les peces són de summa transcendència, ja que seran útils per al posterior reembalatge un cop l'exposició hagi finalitzat. Són aquests documents els que s'utilitzaran com a directrius per tornar a embalar les peces segons han arribat, i que determinen l'estat de conservació en la seva sortida del museu organitzador de l'exposició (vegeu la fotografia 2).

La manipulació directa dels objectes artístics varia depenent de la naturalesa d'aquests: pintura, document gràfic, escultures, etc. Òbviament, la manipulació de les peces es veurà condicionada per l'estat de conservació en què es trobi cada obra. Es pot

1. Caixes per a obra tridimensional i bidimensional
(Fotografia: Sergi Olivares).

2. Realització d'informes de condició i d'embalatges d'obres
(Fotografia: Nerea E. Pérez).

3. Instal·lació d'una peça pesada amb una grua de sala
(Fotografia: Sergi Olivares).

donar la circumstància que una peça es traslladi en un estat de deteriorament actiu; en aquest cas, s'extremaran les mesures de manipulació.

L'empresa de transport d'obres d'art compta amb personal tècnic, conscient i especialitzat en la manipulació d'obres, totalment diferent a una mercaderia que requereixi menys atenció. La manipulació per part del personal es realitza amb tot l'instrumental necessari per a cada moviment: carros folrats de material que esmorteixin els cops i les vibracions, grues hidràuliques o *gruès de sala*, manipulació sempre a càrrec de dues persones i contacte directe amb guants de cotó blancs per evitar empremtes de greix sobre els objectes d'art (vegeu la fotografia 3).

EL BRESSOL DE LES OBRES D'ART

Es tracta de la tercera fase que es desenvolupa alhora que les altres. El projecte s'inicia partint d'un espai i d'uns plànols produïts pels dissenyadors de l'exposició, que han generat un recorregut amb una lectura que té en compte les peces que s'exposen.

Partint d'aquí, es comença la construcció d'una sèrie de mobiliari expositiu i suports que acolliran els materials exposats. Aquest mobiliari està constituït per vitrines, peanyes, sistemes d'il·luminació, grafisme, cartellisme, decoració (emmoquetat, pintura...) i mecanismes de control climàtic; tot subjecte i regulat pels paràmetres prèviament establerts en els *contractes de préstec* i especificat en els *facilities reports* de l'entitat organitzadora.

Els diferents museus prestadors deleguen en els seus *correus* l'autoritat de confirmar que deixen les peces en les condicions exigides en els contractes. En cas contrari, si observen que les vitrines o suports no són els adients, refusaran que les peces s'exposin.

Nerea E. Pérez, responsable de l'oficina de *Manterola D.A.S.A.* a Bilbao, ens explica la seva experiència directa en el muntatge d'exposicions.

El departament de producció desenvolupa la tasca més directa en la construcció del mobiliari que acollirà els objectes artístics. "Molt sovint la gent pensa que simplement som decoradors que pintem, emmoquetem i moblem una sala, i que les peces es situen en vitrines per art de màgia. Tot sembla encaixar a la perfecció de manera espontània" (vegeu la fotografia 4).

El treball es realitza en contacte amb el comissari de l'exposició, idea que queda plasmada en els plànols del dissenyador. El departament de producció materialitza aquesta intencionalitat, que respon a la lectura de la mostra, sense oblidar que la conservació preventiva i el disseny d'exposicions estan íntimament lligats.

"En teoria, i des del meu punt de vista, un bon muntatge ha de respectar les necessitats de conservació d'una peça i a la vegada ressaltar el seu valor, de forma que el públic pugui recórrer fàcilment la sala entenent el missatge que el comissari ha pensat (...). Tot el muntatge és contra rellotge. Construïm realitats imaginàries, tal i com el dissenyador ha plasmat en un plànol i buscant representar la idea del comissari però, com sempre, hi ha canvis d'última hora. No és el mateix que durant la instal·lació et facin canviar un quadre de paret, que canviar un mur fals de lloc. Quan queden poques hores per inaugurar, la pintura del mur no entén que s'ha d'assecar més de pressa".

Les sales que reben l'exposició temporal passen per una important transformació de l'espai. Aquesta transformació es produeix entre 15 i 20 dies, sense pròrrogues, ja que s'han de complir uns terminis molt acotats i, sobretot, una data límit que

4. Producció dels "Guerrers de Xi'an" al recinte Fòrum. Barcelona, 8 de maig-26 de setembre de 2004 (Fotografia: Sergi Olivares).

és la de la inauguració o presentació davant la premsa: «...pintar, construir parets falses, muntar vitrines, encaixar vidres, il·luminació específica, etc. Tot en un temps rècord per rebre aquestes peces "mimades" que s'instal·laran en els "bressols" que hem construït» (vegeu la fotografia 5).

Independentment de les presses amb què s'ha d'executar un projecte expositiu, els materials per a la construcció de mobiliari, els suports que subjecten les peces, així com els materials de revestiment de les sales, haurien de respondre i tenir present les premisses de conservació preventiva que exigeixen tant el museu organitzador com els prestadors.

A diferència d'una obra que resta en un dipòsit o és exposada de forma permanent amb unes condicions mediambientals adequades, constants i controlades, les exposicions temporals posen de manifest un possible risc que obliga al personal tècnic especialitzat a vetllar per evitar o minimitzar qualsevol alteració que pugui danyar l'obra.

Tot i que les exposicions temporals tenen un emplaçament que serà efímer, es tenen en compte tots els paràmetres mediambientals per garantir l'estat de conservació de les peces. Això implica no estalviar en recursos per tal que aquesta voluntat es porti a terme.

Els principals paràmetres que es tenen en compte a l'hora de la construcció del mobiliari que acollirà els materials exposats, són els següents:

- Mesures mediambientals: Temperatura (T), Humitat Relativa (HR) i Il·luminació.
- Materials utilitzats en el mobiliari: Pintures a l'aigua, fustes amb preparació ignífuga, silicones neutres, materials adhesius que no desprenguin gasos en el procés d'assecatge o durant el temps d'exposició, vidres antireflectants si és possible, metacrilats...

Mesures mediambientals: Temperatura. S'ha de mantenir entre 18-20 °C. Durant el transport i emmagatzematge la seva oscil·lació no podrà variar més de 3 °C. Es per això que a les sales i vitrines se situen sistemes per controlar les possibles variacions de temperatura i humitat relativa. Aquests paràmetres poden ser enregistrats i controlats en aparells (termohigrògrafs, termòstats).

Les possibles oscil·lacions de temperatura i humitat poden ser contrarestatades per materials que, per les seves característiques físiques, són utilitzats per a aquestes funcions o per aparells específics que requereixen de la supervisió d'un tècnic conservador i restaurador.

Humitat. Cal mantenir els objectes artístics en una HR entre 50-55 %. Aquest interval pot variar entre 2-4%. Per evitar aquestes variacions, es controla a partir de materials, com el gel de sílice, i aparells, com l'higròstat. Aquests aparells es situen a les sales, dins de les vitrines i, fins i tot, es col·loca gel de sílice al revers de les obres, mitjançant bosses hermètiques segellades.

Il·luminació. Depenent del material, la intensitat pot ser de 50-200-300 Lux. La il·luminació pot ser de diferents naturaleses i

influeix directament en els paràmetres anteriorment citats. Pot ser incandescent o de tungstè, fluorescent o llum de fibra òptica. La primera irradia molta calor, fent necessari que estigui allunyada dels materials exposats, ja que ocasionaria canvis en els paràmetres d'HR i T, tot i estar controlats.

La segona, la llum fluorescent, planteja una major problemàtica ja que, per les seves característiques físiques i químiques, propaga raigs ultraviolats que poden alterar el material exposat. En aquest cas és necessari la utilització de filtres per evitar la propagació dels raigs ultraviolats i evitar alteracions fotoquímiques que repercutixin en els pigments i en l'estructura física i química dels objectes artístics.

Les característiques que ofereix la fibra òptica és que no emet raigs ultraviolats i no dona escalfor, ja que té el generador de temperatura allunyat del punt lumínic. Això fa que sigui el tipus d'il·luminació més indicat per a la conservació de les peces. L'inconvenient és que, per aquest tipus de llum, es requereixen molts punts d'il·luminació, ja que es tracta d'una emissió de llum molt puntual.

Pel que fa a la construcció del mobiliari expositiu i dels suports que subjecten les peces, es tenen en compte les dimensions dels materials artístics, pes, estat de conservació, materials de construcció i la garantia d'una manipulació simplificada (vegeu la fotografia 4).

El transvasament d'informació sobre la naturalesa i particularitats dels objectes artístics és fonamental per a la construcció de les vitrines i suports, ja que es construeixen exclusivament per a cadascun dels objectes i per a una exposició en concret. Per exemple, una escultura de mil quilos ha d'anar sobre una peanya reforçada, encara que no tingui un gran volum.

El control es realitza abans de l'exposició i durant el temps en què les peces estan en l'emplaçament temporal. Molts *correus* demanen als organitzadors que els enviïn les dades per tal de fer el seguiment a distància.

Les exposicions d'obres d'art ens aporten, doncs, el coneixement d'altres cultures, d'altres maneres de fer i pensar, per això és molt important que es garanteixi la preservació del patrimoni cultural. Tanmateix, la complexitat que presenta una exposició no ha de deixar de banda mai aquest principi que, a mans de qualsevol persona implicada, ha evolucionat per deixar de ser una paradoxa.

GLOSSARI

• *Clau a clau:* Nom que rep una modalitat d'assegurança de materials artístics. Amb aquest nom es pretén definir de manera clara que l'objecte queda assegurat des que es despenja del seu emplaçament originari, transport, estada en el lloc temporal i retorn al lloc al qual pertany.

• *Concentració:* Terme utilitzat per designar la recepció de totes les peces abans d'iniciar una exposició.

5. Producció de l'exposició "Joies escrites. El fons bibliogràfic àrab de Catalunya". Barcelona, IEMED, 22 abril - 23 juny de 2002 (Fotografia: Sergi Olivares).

- *Contractes de préstec*: Fulls de contracte on s'especifiquen les condicions per les quals s'autoritza el préstec d'una peça, sempre i quan es compleixin una sèrie de requisits que la institució prestadora demana a la institució organitzadora de l'exposició.

- *Correus*: Personal de museus o contractat que acompanya l'obra prestada. Aquesta persona se n'ocupa d'una manera més directa si la peça és de petit format i va dins d'un maletí, manipulable per una persona. Les peces de gran format són transportades en camió o per avió; en aquest cas, els correus viatgen amb l'obra (en el mateix avió o dins del camió, en la cabina dels conductors). La seva tasca principal és la d'acompanyar l'obra, supervisar el desembalatge o reembalatge i la instal·lació o desinstal·lació de les peces.

- *Dispersió*: Retorn de les peces als seus orígens.

- *Facilities reports o informes de condicions de les sales*: Contenen les dades del museu organitzador de l'exposició temporal, així com del personal encarregat de les diferents àrees d'intervenció, a més dels sistemes de seguretat i sistemes de control mediambientals.

- *Grues de sala*: Eina per a la manipulació de peces de pes considerable. Permet alçar les peces per ser col·locades en el seu emplaçament definitiu en les sales d'exposició.

- *Itinerància*: Sovint les exposicions generen un gran interès popular que porta al fet que totes les peces exposades es desplaçin a un altre centre expositiu. El conjunt de l'exposició no es manté sempre de manera fixa, sinó que pot ser que fluctui, retornant algunes peces al seu origen o incrementant el nombre de peces exposades, ja que pot ser que se n'incorporin de noves.

- *Register*: Personal del museu encarregat de registrar les entrades i sortides, tant de les obres que formen part de la col·lecció del museu, com d'aquelles que entren i surten per formar part d'exposicions temporals. S'encarreguen de burocràcia per poder realitzar el moviment de les peces.

- *Thermo King®*: Sistema de control climàtic que s'incorpora dins dels vehicles que transporten mercaderia especial.

BIBLIOGRAFIA

Isabel María GARCÍA FERNÁNDEZ, *La conservación preventiva y la exposición de objetos y obras de arte*. Múrcia: Editorial KR, 1999.

Juan Carlos RICO et al., *Los conocimientos técnicos: museos, arquitectura, arte*. Madrid: Sílex, 1999.

Jean TÊTREAU, *Materiales para exposición: el bueno, el malo, el feo*. Apoyo, 1997.

WEBGRAFIA

www.manterola.com

www.iaf.es/enciclopedia/zfoam/plastazote.htm

www.ucm.es/info/bbaa/enlaces/museums.htm

www.salarich.com/revista/articulosconser.html

www.articuarius.com/html/actualidad/articulos

www.cultura.gencat.net/museus/recursos/docs/sortben.doc

<http://latino.si.edu/training/segundascaglia/tobyprimera.htm>

NOTA

¹ Per a les paraules en cursiva, vegeu el glossari del final de l'article.